

הרב ישעיה אשר זעליג מיללער

מאנסי נוא יארק

הערות והשלמות

ל"אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא"

אשתקד פירסם החכם הישישי, איש-הספר המובהק, ר' שמואל אשכנזי שליט"א מירושלים, את ספרו המופלא אלפא ביתא תניתא דשמואל זעירא (ירושלים תשעא). ספר זה הוא השני שבסדרת ה"אלפא ביתא" שלו, ובו אוצר בלום של מקורות מגוונים לעשרות ניבים, פתגמים וביטויים, משולבים בהערות מחכימות וביקורת לספרים שונים, חדשים גם ישנים, ביד ה' הטובה עליו¹.

מדי עיוני בספר, רשמתי לעצמי הערות והוספות, קטנות וגדולות, למאמרי הרבים². נמנו עלי חברי ובקשני להפיץ מעינותי חוצה, ונאותי להם. פיתוני ואפת.

בכן מתפרסמות במסגרת מאמר זה – החלק הארי של הערותי והוספותי לספר, לרגל יום הולדתו התשעים של רבי שמואל, שחל ביום יא טבת שנה זו. יזכרו ה' לאריכות ימים ושנים, בטוב ובנעימים.

א. אנג מלך עמלק

עמ' 10: ויש שהביאו אגדה, שנודמנה לאגג שפחה, באותו הלילה שהחיהו שאול, ובא אליה ונתעברה, וממנה יצא המן.

אל רשימת המביאים את האגדה, יש להוסיף:

ר' אברהם ב"ר שלמה כותב בשנת ה'קפב, בפירוש נביאים ראשונים, שמואל א טו, קרית-אונו תשס, עמ' קפה (תורגם מערבית לשפת עבר ע"י י' קאפח): "וארז"ל ראו מה שלם לי ימיני דלא קטליה שאול לאגג, דאלמלי קטליה שאול לא אוליד, ואתא המן וגרם להו צערא לישראל. לפי שהם אמרו כי אגג נתיחד באותו הלילה אשר קיימו שאול עם נערה ונתעברה ממנו וברחה, ויצא ממנה סב המן הארור".

ב. אין אומן בלא כלים

עמ' 66–67: ובשו"ת חכם צבי, ראש סימן יז (התשובה נכתבה לפראג בשנת תמט), הביא את דברי הרב השואל ("יעקב בכמהר"ר יוסף בקאובין") הכותב: ...אך שאין בידי להכריע, כי אין אומן בלא כלים...

1 קובע ברכה לעצמו ר' יעקב ישראל סטל, שעמל הרבה והשקיע ממיטב כשרונותיו לערוך את הספר בטוב טעם ודעת, ואכן הצליח ועשה להוציא מתחת ידו דבר נאה ומתקבל. ואלולא הוא - לא היינו זוכים לאורו.

2 חשוב לי להודיע, שמדדתי לר' שמואל במדתי, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממנו, וכשם שהוא לא השתמש בתוכנות חיפוש ממוחשבות לשם עריכת מאמריו, כן ציינתי גם אני, במאמרי הנוכחי, רק מה שנודמן לי באקראי, או מה שרשום אצלי ברשימותי זה מזמן (פרט להערות על ערכי "בית הכנסת הי"ג", ו"שה - זה").

וכן כותב ר' יעקב רישר: ואין שום ספר בחדר הורתי ואין אתן נפשי בשאלתי לארי נעש' שואל, כי אין אומן בלא כלי אומנתו...
רבי "יעקב בכמהר"ר יוסף בקאובין" הוא עצמו ר' יעקב רישר! שם משפחתו היה "בקאובין", וכונה "רישר" על שם מוצא המשפחה מהעיירה רישא³.

ג. אין חולקין כבד לרב...

עמ' 70: נוסח אחר מביא ר' יצחק דוב פעלד, בקונטרס חלוקי אבנים, הנספח לספר יש מנחילין, ירושלים תשמו, סימן קסח, עמ' תעד: פעם אחד נתארח אצלה ואצל הרבנית בפירודא, מרת קרינדל, אחותו של ר' ישעיה פיק ורעיתו של ר' יוסף שטינהרטן הגר"ח ז"ל בפירודא. ובאשר הדגים היו יקרים אז, מחמת כבוד האורח היא שילמה מחיר גדול עבור הדגים. וכאשר ראה הרחיד"א ז"ל את המחיר הגדול שהיא שילמה עבור הדגים, אמר, שהוא חילול השם לשלם כ"כ עבור הדגים. ובתוך הסעודה, כאשר הרבנית חילקה את מנת הכבד, ולאורח הכבוד לא הושיטה מאומה, והיה הרחיד"א מתמיה עצמו על חלוקה כזאת, וענתה הרבנית קרינדל: במקום שיש חילול השם, אין חולקין כבד לרב.

החיד"א עצמו מביא בין מעשיותיו, אותם רשם בתמציתיות, תוכן סיפור זה: "אין חולקין כבד לרב" (קונטרס זכרון מעשיות ונסים מכת"י החיד"א, הובא לדפוס ע"י מ' בניהו בספרו ספר החיד"א, ירושלים תשיט, עמ' פט, מס' 425).

ד. איש עתי

עמ' 101: וזו לשונו בספרו ילקוט ראובני (פרשת אחרי, פראג תב; במהדורת ווארשא תרמד, דף כז ע"ב)...

בפראג תב נדפס רק ילקוט ראובני על הערכים. ואילו ילקוט ראובני על התורה נדפס לראשונה בוילנהרמשדארף תמא⁴.

ה. א'להים בנימטריא הטבע

עמ' 111: והרי קטעים מהתשובה שהשיב להם, מיום ו, טוב במנחם אב תסה...
נשמט מקום התשובה: שו"ת חכם צבי סי' יח.

3 וצחק עשה לנו ש' שילה במאמרו "הרב יעקב רישר בעל הספר שבות יעקב האיש בזמנו לזמנו - ולזמנינו?" אשר פירסם באסופות, ספר אחר עשר, ירושלים תשנח, עמ' סו. שם כתב: "לפי השיר שכתב אביו בהקדמה לשבות יעקב ח"א, יש לכתוב את שם המשפחה 'רישר'. אולם מהקדמת חמיו של ר' יעקב רישר, ר' בנימין וואלף שפירא, לשבות יעקב ח"ב, משמע שיש לכתוב 'רישא'. ר' בנימין וואלף שפירא כותב בהקדמתו שר' יעקב הוא 'בן המרומן'!! הרב מוהר"ר יוסף רישא דרישא חסידא ופרישא. יש להעדיף את העדות של ר' יוסף רישר. ע"כ דברי שילה. ולא ידע כי "רישא" הוא שם עיר, ו"רישר" פירושו שבא מ"רישא", דוגמת: פראגר, פרנקפורטר, המבורגר, ווירצבורגר, פלוצקר, פינסקר ורבים אחרים. ונראה שר' בנימין וואלף שפירא השתמש בלשון חז"ל: "שינגא, רישך בקרירי, רישא דרישין בחמימי" (שבת נה ע"א).

4 וכן יש לתקן להלן במאמר "המנורה כנגד התחלת החומשים" עמ' 269.

ו. אסנת בת דינה, ומעם שמה

עמ' 128: במסכת סופרים, סוף פרק כא: בת שש שנים היתה דינה כשהולידה (כשילדה) את אסנת משכם... וירד מיכאל והוליכה לבית פוטיפר.

חשוב לציין לדבריו המופלאים של רס"ג, המובאים בפירוש נביאים ראשונים שחיבר ר' אברהם ב"ר שלמה, ספר שמואל ב, קרית-אונן תשסב, עמ' פז (תורגם מערבית לשפת עבר ע"י י' קאפח): "אמר רבינו סעדיה: מן המפקקים על כתבי הקודש מי שמדמה כי שכם כאשר שכב את דינה הרתה וילדה ממנו בת, ולא הזכיר הכתוב שמה. ואנו אומרים כי טענה זו אין לה ראיה כלל, אלא הראיות כבר הוכיחו על הפסדה ובטולה, והוא כי החשבון הנכון אשר הורו עליו אמתת המקראות והמסורת האמתית כבר בארה לנו כי לא היתה דינה בזמן שכיבת שכם אותה אלא בת שמונה שנים וחדש אחד, וידוע כי ההריון והלידה נמנעות בגיל זה לשתי סבות, האחד [צ"ל: האחת] שאין לנערות בגיל זה מה שמשתתף עם הנזול אשר לאיש, אשר יתהווה העובר ויגמר מהם יחד, לא מאחד מהם. והסבה השנייה קטנות הרחם בגיל זה, ומחמת קטנו לא תשלם בו הויית עובר, אבל השכיבה הרי אפשרית בגיל זה ואף לפניו בכמה שנים...".

ז. הנ"ל

עמ' 129: ובעין זה בפירוש התורה לר' יהודה (בר' משה) אבן-חלאוה. הובא בתורה שלמה, עמ' 1555, סי' קי.

יש לתקן: סי' קיא. וכבר נדפס פירושו של ר' יהודה אבן-חלאוה עצמו, אמרי שפר, ירושלים תשנ"ג, והדברים נמצאים שם בעמ' שפג-שפד.

ח. אתה עבד לעבדי...

עמ' 135-138.

גם ר' ברוך אבן-ברוך כותב בהקדמת ספרו קהלת יעקב, ויניציאה שנח, דף ח ע"ג: "וכמו שנאמר מאותו פלוסוף שקרא למלך עבד עבדים, לפי שחרה למלך מאד וחיווהי שנוהי על שלא נהג עמו דרך כבוד, אז אמר לו כיון שהוא משועבד לכל אדם שלא יכבדהו, שיתפעל באופן זה, נמצא שהוא עבד ואינו מלך".

ט. בהמה בצורת אדם

עמ' 152: ר' אהרן יהודה ליב מרגליות [תקז-תקעא]...

השם אהרן ניתן לו ימים רבים אחרי פטירתו ע"י איזה טועים.

י. ביצת בת היענה בבית הכנסת

עמ' 162: וקדם לכולם ר' גרשון בר' שלמה [אבי הרלב"ג; בערך ל - בערך ק], בספרו שער השמים...

זו טעות. ר' גרשון ב"ר שלמה בעל שער השמים, איננו אביו של הרלב"ג, כפי שכבר הוכיחו רבים, ראה לדוגמה: ר"ח מיכל, אור החיים, פפד"א תרנ"א, אות ג, מס' 682, 688, עמ' 310-311.

יא. בית הכנסת הי"ג

עמ' 163: ג. שם (בשאלה): עוד כתוב בהסכמה, שיתקבצו כ"א מג' בתי הכנסיות הי"ג ושיעשו לשם תקנתם. וכולם מודים כי התקנות שעשו לא הי' הקבוץ כ"א מג' ב"ב הי"ג.

סימן נא (בתשובה): ואם לא נתקבצו כ"א מבתי כנסיות, לא הייתי מבטל מעשיהם בכך. כי אין המקום גורם, אם המעשה נכון.

שורות אלו המועתקות משו"ת **זכרון יהודה**, משובשות, ונלקו ביתיר. תמורת כל זה יש להדפיס:

ג. סימן נא (בשאלה): עוד כתוב בהסכמה, שיתקבצו כ"א מג' בתי הכנסיות הי"ג ושיעשו לשם תקנתם. וכולם מודים כי התקנות שעשו לא הי' הקבוץ כ"א מג' ב"ב הי"ג.

ויש להעיר גם: במקום "כ"א מג' בתי הכנסיות", יש לתקן: **"בא" מג' בתי הכנסיות"**, כלומר: **באחד! כפי שתוקן בזכרון יהודה מהדורת מכון ירושלים תשס"ה, כנראה ע"פ כת"י.**

יב. הנ"ל

עמ' 164: ונראה, שהנוטריקון הי"ג הוא ברכה לשמירה, כמו שכותבים יע"א = יגן עליה א'להים. כן כותבים הי"ג = השם יצב גבולה.

חשוב לעמוד כאן, על טעות שנגרמה עקב ההשתמשות בנוטריקון זה:

באבני זכרון, פראג **תרא**, אות עה, עמ' 69, הובא נוסח מצבתו של ר' יוסף אבן-שושן. בראש ההעתקה כתב המעתיק הקדמון (בתקופה שלפני הגירוש): "על מצבת החכם השלם הנשיא ר' יוסף ך' שושן אשר בנה בית הכנסת החדש הי"ג".

על סמך זה כתב דוד האלוב בספרו **פרדס דוד**, חלק ב, ווין **תרמב**, מס' 41, עמ' 37: "ר' יוסף אבן שושן מטוליטולא אשר היה רם ונשא וגבה מאד בחצר המלך אלפונזו הנדיב מקסטיליא וכל שרי המלך משתחווים לו אפים, והוא בנה בית הכנסת החדש השלשה עשר בטוליטולא".

הרי פיענח את הנוטריקון הי"ג – היוד גימל, כלומר: **השלשה עשר!**

ואף זאב יעבץ שגה בזה וכתב בספרו **תולדות ישראל**, חלק אחד עשר, תל-אביב **תרצד**, פרק ו, עמ' 164-165: "ר' יוסף בן שושן הגדול בתורה, גדול היה לפני אדניו אלפונס השמיני וכל שרי ביתו מכבדים אותו. וידבנו לבו לבנות בית כנסת גדול ונאדר מאד, ויוסף עוד בית לא'להי יעקב על שנים עשר הבתים הקדושים שכבר היו לישראל בטולידו".

ושם עמ' 165 בהערה 1 רשום כמקור: "אשר בנה בית הכנסת החדש השלשה עשר" (שם).

בציינו "שם", התכוון להערה 3 שבעמ' הקודם, הוא עמ' 164, שם מובא המקור: "כה נכתב על מצבת קברו".

אבל האמת היא שלא על מצבת קברו רשום כך, רק בדברי המעתיק! ולא כתוב שם **השלשה עשר** כי אם הי"ג!

יג. בנין בית הכנסת

עמ' 166: פירש המפרש (בשקלים)...

לא פירש לאיזה מפרש התכוון. אבל כונתו לפירוש הקצר⁵, שנדפס לראשונה בתוך

5 הביבליוגרפים הסכימו לתגליתו של ר' זאב וואלף רבינוביץ, אשר מצא את שמו של ר' דוד דרשן חתום בפירוש הקצר לירושלמי נזיר פ"ו ה"א, ולכן חשב את ר' דוד כמחברו של ה"פירוש הקצר" (ראה על כך: ר"ש ליברמן, **הירושלמי כפשוטו**, חלק א, ירושלים תרצה, עמ' ח, הערה 1; **אסופות**, ספר שביעי, ירושלים תשנ"ג, עמ' רפד, הערה 10).

אבל יש לפקפק בזה, כדלהלן:

בהקדמתו לספרו **שיר המעלות לדוד**, קראקא שלא, כותב ר' דוד דרשן, שכשהיה בן תשע עשרה שנה התחיל לקבץ המון ספרים, עד שהגיעו עתה - כעבור עשרים וחמש שנה - לסך של "ארבע מאות ספרים נבחרים ויותר". נמצינו למדים שבשנת שלא היה בן מד שנים, ולפ"ז נולד בשנת רפז.

כעבור שלש שנים, הדפיס את ספרו **כתב התנצלות לדרשנים**, לובלין שלד, שם כתב המדפיס אודותיו: "הוא רוצה לשלם נדרו לשום פעמיו לארץ הקדושה".

מאז שנת שלד, נעלמו עקבותיו של ר' דוד דרשן, גם לא ידוע אם עלה ארצה או נשאר בגולה. אבל סביר להניח שלא האריך ימים אחר כך, או עלה ארצה וחי שם חיי צניעות. זה נדע ממה שזכרו נמצא במקומות רבים, עד שנת שלד (ראה: **אסופות**, שם, עמ' רפא ואילך), ומני אז והלאה לא נשמע ממנו כלום; לא הוציא לאור שום חיבור, ולא כתב שירים ופסקים.

הפירוש הקצר לירושלמי נדפס בקראקא, כעבור שלשים וחמש שנים, בשנת שסט, ע"י ר' יצחק מפרוסטיץ, בגליון הירושלמי.

ר' יצחק זה הוציא לאור כמה שנים לפני כן את **התלמוד בבלי**, בשנים שסב-שסה. ובשערי המסכתות נדפס: "ועם כמה מעלות טובות, המעלה האחת שהוגהו מכתובת יד גדולי הדור אשר בררו וסקלו המסילה מכל טעויות..."

ורנ"ג רבינוביץ גילה במאמרו על הדפסת התלמוד, מהדורת ירושלים תשיב, עמ' פ, שבכתבו "מכתבת יד גדולי הדור", התכוון בין השאר, להגהות מהר"ם לובלין שהיו עדיין בכת". גם הוגהו פסקי הרא"ש ע"פ הגהות הרמ"א, מכתב יד. מזה רואים שהשתמשו מגידי הש"ס דפוס קראקא בגליוני ספריהם של חכמי פולין, ועל פיהם תיקנו את אשר היה צריך תיקון.

כן עשו המגיהים גם בבואם להדפיס פירוש לתלמוד ירושלמי, ואלה דבריהם ב"התנצלות" שבסיום פירושם, בסוף סדר טהרות: "...כי כמה עניינים אשר היה בידנו לפרש, ולמען לא נגע לריק ח"ו בדברים עתיקים כבירים כאילו, השבנו ידנו אחר ושמנו יד למו פינו, ולא העתקנו כי אם אשר מצאנו בביאור פרש"י ותוספות והרא"ש וכיוצא בהם או מכתבת יד מופתי דורינו, כאשר זכרנום בראש הספר, ואשר לא נמצא בביאור יראנו מגשת אליו, ולכן נחלה פני כל מעיין בהעתקתו באולי ימצא שום משגה ושגיאה אל יתלה באילן גדול ח"ו אלא או בנו המעתיקים או בהמדפיסים..."

בראש הספר לא הביאו מאיזה כתבי יד של "מופתי דורינו" העתיקו את הפירוש, רק כתבו שם שלקטוהו מתוך "ספר הראב"ה" ו"יפה מראה", והמראי מקומות מתוך "מסורת תלמוד ירושלמי" (קושטא שלג).

מהתנצלותם הנ"ל למדים אנו איזה פרטים נחוצים: א. לפירוש הקצר היו "מחברים" והיו "מלקטים-מעתיקים". ב. מעתיקים אחדים עשו את מלאכת הליקוט של הפירוש, ולא מלקט אחד ערך כולו. ג. המלקטים לקטו את הפירושים מתוך ספרים שונים שהיו לפניהם, בין השאר גם מכת"י של מופתי הדור. ד. המלקטים לא הוסיפו כלום משלהם. גם נראה שמלאכת הליקוט נעשתה סמוך להדפסת הירושלמי.

מסתבר אפוא לומר, שר' דוד דרשן לא נמנה עם מלקטי הפירוש קרוב לשנת שסט, כי ספק גדול אם חי אז עדיין. ואם היה אז בחיים, אינו מתקבל על הדעת שבוקטתו המופלגת, בהיותו בן שמונים שנה ומעלה, שימש כמעתיק לבית הדפוס שבעירו.

לכן נראה שה"מעתיקים" בקראקא, עושי מלאכת הליקוט מתוך ספרים שונים, השתמשו גם בירושלמי שהיה מלפנים בספריית ר' דוד דרשן שבעירם, בו רשם ר' דוד את ההגהה שבמסכת נזיר הנ"ל, ואף חתם את שמו עליה. ויתכן שכתב עוד הגהות פרשניות, אם רב או מעט, אשר הוכנסו אולי לתוך הפירוש הקצר, אלא שאין ראיה לזה.

ואם נניח, מצד ההשערה, שר' דוד חיבר רובו של הפירוש כארבעים שנה לפני כן, שעה שמצאנוהו חי ופעיל בקראקא, וה"מעתיקים" המאוחרים רק העתיקו את דבריו קרוב לשנת שסט; אין להתעלם מעובדת השתמשותם בפירוש יפה מראה, שדבריו הועתקו לרוב בפירוש הקצר, וזה לא נעשה ע"י ר' דוד דרשן בשנת ה-של, מפני שספר יפה מראה יצא לאור רק בשנת שנ. ואם כן, חלק ניכר של הפירוש אינו ממעשה ידיו של ר' דוד. וכל זה מצד ההשערה בלבד, כי יתכן שלא כתב ר' דוד יותר משתים-שלש הערות פרשניות וכאמור.

תלמוד ירושלמי דפוס קראקא שסט, דף מט ע"א.

יד. האשה... נתנה לי מן העץ

עמ' 212: כן כותב יעקב רייפמן: בבעל הטורים... הפשט הנתעב הזה, לא מפי הצדיק רבנו יעקב בעל ארבעה הטורים יצא, כי אם מפי מעתיק פלוני אלמוני, אשר משך ידו את לוצצים ולצון חמד לו, והוא לקחה מספר מחברות עמנואל... (מאמרו 'עוד פרחים שונים', סעיף 35, הצופה להמגיד המצורף להמגיד... יא אלול תרלג...).

כבר חמש עשרה שנה לפני זה, כתב א"צ צווייפל בספרו **מינים ועוגב**, ווילנא **תריח**, עמ' 76: "ברמזי התורה המיוחסים לבעל הטורים, כתב על פסוק היא נתנה לי מן העץ ואוכל, וזה לשונו: לפי הפשט, שהכתה אותי בעץ עד שהוכרחתי לאכול, עכ"ל. אי שמים! לזה יקרא פשט? והלא ליצנות זאת היא אחת מהאגדות של דופי שהיה בעל **ספר עמנואל** יושב ודורש כמו שתמצא זה בספרו דף קצ"ט...".

לעומתו ענה י"ש טראכטמאן, בהמגיד, שנה שלישית, יא כסליו **תרכ**, הוספה לחוברת 47: "כל קורא דבריו אלה בהשקפה ראשונה מבלי שום לב אם העתיק הר"א הנ"ל דברי הרב בעל הטורים אות באות ויחשוב כי כן הוא, בטח ינענע לו ראשו ויאמר כי צודקים המה, אבל אם (נתורה) [נסורה] ונראה דבריו הקדושים בפנים בכל החומשים נראה כי לא כן הוא עמדו. וזה לשון הרב הצדיק הבעל הטורים: היא נתנה לי מן העץ ואוכל, לפי הפשט שהכתינו בעץ עד ששמעתי לדבריה, עכ"ל. כל רואה יראה ההפרש הגדול שבין גוף המאמר ובין העתקת המחבר הנ"ל, ואני בעניי אבא לפרש דברי הצדיק הגאון לפי קט שכלי...".

הכביר מלים, ותמצית דבריו: חוה הכתה אותו בעץ כדי שיגע בו ויראה שאין איסור בנגיעה. עיין שם. ומסיים: "את הדברים האלה ראה החכם הישיש⁶ ר' בן ציון בערקאוויץ בעל המחבר ספר לחם ושמלה ואמר לי כי אולי מלת שהכתינו טעות הדפוס הוא וצ"ל שהכתינו בעץ, מלשון אונאה, והבטחתי לו לספחם לדברי אלה...".

טו. הנ"ל

שם: מאידך תמה ר' יעקב חיים סופר על קבלת דברי רייפמן, למרות היותו 'מסכיל': ובעניי תימה בעיני שהסכים וקיבל דברי זה החכם (שובי השולמית, חלק שני, סימן א, ירושלים תשסח, עמ' י, הערה א).

יש להוסיף שכבר בשנת תשלו תמה ר' מאיר מאזוז בירחון **אור תורה**, כרך ט, סי' מט, עמ' קמו, על דברי ר' יוסף חיים מבבל, וכתב: "ואני אומר שאין הכרח להוציא דברים מחזקתם,

לכן אני מציע לקבל את מגידי הירושלמי האנונימיים כמלקטי הפירוש. וגליוני ר' דוד דרשן ייחשבו רק כאחד המקורות שהיו לעיני המלקטים, והוא אחד מ"מופתי דורינו" שהזכירו. ומפני שהפירוש מבוסס על חיבורים שונים, לא נדע מתחת ידו של מי יצא רובו של הפירוש. כך שאין לקבוע מי הוא באמת מחברו העקרי.

6 בעת שפורסם המכתב ב"המגיד", ביום יא כסלו תרכ, טרם מלאו לו לר' בן-ציון חמשים ושבע שנים, שכן נולד ביום ז אב תקסג (לדברי ר' הלל נח מגיד-שטיינשניידר, עיר ווילנא, ווילנא תרס, עמ' 261). ואע"פ כן כונה בתואר "הישיש", תואר שרגילים לכנות בו את מי שהגיע לכלל זקנה, מפני שבימים ההם היה בן חמשים מוגדר כבא בימים בנודע.

ודברי רבינו בעל הטורים שרשם פתוח אלי מים, בגמרא דיבמות דף ס"ג ע"א, לא זכה מנגדתו, עיין שם בפירוש רש"י. ורייפמאן הנ"ל מסופרי תקופת ההשכלה הוא שהגאון זצ"ל לא ידע מה טיבם, וד"ל".

מז. הבטלה – אם כל חטאת

עמ' 214–215: הבטלה – אם כל חטאת (טוביה פסח וט"ף) שפירא, משל הקדמוני, פילדלפיה תרפה, עמ' כג, מס' 5).

ממאמרו של רש"א מתברר שהמקור הראשון שמצא לסגנון זה, הוא אצל ט"ף שפירא בספרו שהדפיס בשנת תרפה, אם כי לרעיון נמצאו מקורות קדומים בכמאה ועשרים שנה. חשוב אפוא לציין, שכבר ששים שנה לפניו נמצא הפתגם, במאמר "תשובה מאהבה" מאת "יבר"א", שנדפס בהמגיד, שנה תשיעית, ערב שבועות תרכה, הוספה לחוברת 21: "הלא ידוע משל הקדמוני הבטלה אם לכל חטאת".

יו. הלכה בבית שמאי לעתיד לבוא

עמ' 242: וקדם לכולם ר' יעקב צמח ונו' בערך שנ ונפ' אחרי תכה, בספרו קול ברמה, קארעץ תקמה, (הובאו דבריו בספר בני יששכר, מאמרי חודש סיון, מאמר ו, סוף אות א).

חשוב להדגיש, שבקול ברמה, דפוס קארעץ תקמה, אין זכר לזה. ולאחרונה הראה ר' ישראל דנדרוביץ, שהמקור הראשון בדפוס ל"כלל" זה, הוא בספר חלק שמעון, פראג תמוז, ערך ז – בנימין (ראה מאמרו "הלכה לעתיד לבוא – בבית שמאי?!", בתוך: קובץ אור ישראל, סג, תשרי תשעב, עמ' ריד).

יח. הנשר הגדול

עמ' 288: גם היו אישים שזכו לתואר הנשר הגדול בעודם בחייהם! יש להוסיף אל הרשימה:

המשורר האלמוני, מאניש, הקדים לשירו על רבי משה איסרלש מקראקא ה"רמ"א", בחודש ניסן שכד, את הדברים האלה: "ויהי בהיותי, בבית הרב ראיתי, אליו יובא כל דבר קשה, הוא הנשר הגדול מהר"ר משה" (תורת העולה, קראקא של, דף ד ע"ב).

יט. זבולון ודינה תאומים

עמ' 328: כתב ר' אברהם אבן-עזרא בפירושו לשמות ב ב: ודינה בבטן אחת נולדה עם זבולון.

הוספה: ר' יעקב גליס, מביא בספרו תוספות השלם, כרך ג, ירושלים תשמד, ויצא ל א, עמ' קנב, מתוך כת"י וטיקן 45: "ובשני זמנים נולדו ישכר וזבולון ודינה תאומות לו כי לא נכתבה בה הריון...".

ב. חזור חזור / ואל תצטרך לבלזור

עמ' 351: האמת היא כי בספר הקנה על המצות לא מצאנו זכר למאמר זה! ורק בספר הפליאה על פרשת בראשית, אף הוא לאותו מחבר, ובשערו כתוב: והוא ספר הקנה, מצאנו, שהתלמיד אומר לרבו: חזור חזור / יפה מבלזור.

לשם דיוק: בשער הספר דפ"ר, קארעץ תקמ"ד, נדפס באותיות גדולות: ספר הקנה. ושוב בכותרת משנה: והוא ספר הפליאה.

ומזה סנגוריא לכל המחברים המובאים ע"י רש"א אשר ייחסו מאמר זה ל"ספר הקנה". ומה גם שבראש כל עמוד שבספר, בדפוס ראשון, נרשם ספר הקנה! וכמעט ואין הקורא מודע לעובדת היותו מעיין בספר הפליאה, כי כולו אומר ספר הקנה.

רש"א בדק הפעם, שלא כדרכו, רק בדפוסו השני של הספר, פרעמישלא תרמוד, שם נדפס בשער: ספר הפליאה, ובכותרת משנה: והוא ספר הקנה.

כא. הנ"ל

שם, הערה 18: סדר הדורות, ח"ג, שמות הספרים, אות מ: מכלכל מחלה, ר' אברהם באולארי, רפואות. כ"י. עכ"ל סדר הדורות. וכידוע העתיק משפתי ישנים, לר' שבתי בס, אמשטרדם תמ!

יש לציין שבשפתי ישנים, אמשטרדם תמ, אות מ, מס' 158, עמ' מב, מזכיר אותו ר' שבתי כ"רבי אברהם באולארי", וכן העתיק שם בשער בת רבים דף צד ע"א.

וכל דבריו בענין זה אינם יותר מהעתקת דברי המלומד הנוצרי יוהנס בוכסטורף, בהוספותיו לספר ביבליותיקה רביניקה, המצורף לספר אברוויאטוריס הבראיקיס, באול 1640, עמ' 455.

כב. כל דבר שאין בו רוח חיים, זכרהו ונקבהו

עמ' 420, הערה 7: הוא לא ראה קצור סמ"ג, שנדפס בבאול רצג, 31 שנה קודם שנולד בוכסטורף, לאוין קמ: אומר רבי שלמה ירחי. והביאו חיד"א כנ"ל.

וכל זה נעלם מאת בן זמננו, ר' אברהם חבצלת, המעיר על פענוח מוטעה זה בקיצור סמ"ג: כמובן שצ"ל יצחקי, אך ייתכן שזאת טעות הדפוס ואין להוכיח ממנה כלום (מוריה, גליון קפה-קפו, תמוז תשמח, עמ' לט, הערה 29).

מבירורו של רש"א עולה שהפענוח המוטעה רבי שלמה ירחי לרש"י, מקורו בקיצור סמ"ג. אבל האמת היא שכבר נשתבשו בו הנוצרים כמאה וחמשים שנה אחרי פטירת רש"י⁷.

7 הראשון אשר עמד על מקורותיו העתיקים של פענוח מוטעה זה, הוא, כנראה, מוריס ליבר, בספרו רש"י, פילדלפיה 1906 (תורגם מצרפתית לאנגלית), ספר ראשון, פרק ב, עמ' 34. הוא כותב, שהראשון שקרא לרש"י רבי שלמה ירחי, הוא כפי הנראה המיסיונר ריימונד מרטיני, אשר החליף את רש"י עם ר' שלמה הירחי המוזכר במסעות ר' בנימין מטודילה, או עם המדקדק ר' שלמה ב"ר אבא מארי הירחי!

יש להעיר, כי האפשרות השנייה, לומר שהחליף את רש"י עם ר' שלמה ב"ר אבא מארי הירחי, משוללת, שכן ריימונד מת סמוך אחרי שנת ה'מד, ואילו ר' שלמה ב"ר אבא מארי הירחי, בעל לשון למודים, פעל קרוב למאה שנה אחריו!

קשה להכריע אם בעל קיצור סמ"ג, ששמו בלתי ידוע וחי בפורטוגאל בתקופת הגירוש, שנת רנז, כתב בעצמו רבי שלמה ירחי, או שהוא כתב רש"י, ובא המדפיס, אשר גם תירגמו ללאטינית, הוא המלומד הגרמני סבאסטיאן מינסטר (רמח-שיב), ופיענח רבי שלמה ירחי. יש סמך לומר שהפענוח הוא של הנוצרי מינסטר, ממה שהנוצרים שלפני-פניו היו מורגלים בפענוח זה, כאמור, והוא טרם חדר אז בקרב המחברים היהודיים.

ויותר מזה: שלש שנים לפני שהדפיס מינסטר את הקיצור סמ"ג (בבאזל רצג), הביא לדפוס את ספרו שילוש לשונות, בבאזל רצ. שם, עמ' 252, הוא מביא את רצף המלים: "לזה נטה דעת רש"י". ומתרגמו בלאטינית: "...אופיניאו רבי שלמה ירחי". הרי שהיה רגיל על לשונו פענוח זה!

בג. הנ"ל

עמ' 421, הערה 7: ומפליא ביותר ששטותו של אותו מומר נכנסה לשמות הצדיקים (ירושלים תשיח, עמ' נד) שרשם ר' נחמן מברסלב: "...ר' אלעזר בר' מאיר בר' יצחק, רש"י, הוא ר' שלמה ירחי בר' יצחק מטרוויש..."

אני לא מבין למה בחר לתלות את דברי שמות הצדיקים בדברי המומר פיליפ אקונוס, מחבר ספר מעריך המערכות, אחרי שהביא מקורות נוספים לפענוח זה, כמו מהרש"ל, מקוה ישראל ועוד.

והאמת הברורה היא, שר' נתן מברסלב (לא ר' נחמן!) כאשר לקט את "שמות הצדיקים", השתמש בספר סדר הדורות, ממנו העתיק רוב השמות, עם הטעויות שבתוכם, וממנו לקח את הפענוח רבי שלמה ירחי. בעל סדר הדורות, העתיק אותו משפתי ישינים לר' שבתי באס, אמשטרדם תמו, שער בת רבים, דף צט ע"א. והוא לקחו כנראה מספרו של רבו בביליגראפיה – יוהנס בוכסטורף, שמביאו בספרו לפענוח נוטריקונים אברוויאטוריס הבראיקים, באזל 1640, עמ' 195.

יש לציין, שבקיצור שמות הצדיקים, המצורף לספר המדות דפוס אוסטרדהא? תקצז, דף קא ע"ב, נדפס לנכון: "ר' שלמה יצחקי!"

כד. לוז של שדרה (נסכא; נסכו)

עמ' 497: נוסף ונחתום בדברי ר' יעקב עמדן [הגיעב"ץ; תנח-תקלו], שהאריך בענין לוז ונסכו, והם נוגעים במרבית הענינים שנדונו כאן. וזו לשונו בסדר שיערי שמים, חלק מוסך שבת, אלטונה תקה-תקז, דף תז ע"ב – תח ע"ב:

ונמצא בספרים, שיש עצם באדם שאינו נהנה משום אכילה, רק מזו הסעודה של מוצאי שבת.

אי"ע [אמר יעקב עמדן]. מעודי הייתי משתאה משתומם על המראה...

ידוע שר' יעקב בנו של החכם צבי בחר לעצמו הכינוי יעב"ץ, אשר פענוחו הנכון הוא: יעקב בן צבי, ובכינוי זה חתם את שמו במכתביו הרבים. אלא שכבר בחייו החלו לפענוח את הנוטריקון יעב"ץ – יעקב עמדן בן צבי. וזה על שם מקום רבנותו, עמדן, בשנים תפח-תצב.

אבל היעב"ץ עצמו בחל בכינוי זה המייחס אותו לעיר עמון, וכמו שכתב לידידו ר' אברהם הלוי מחעלמא, בחודש אדר תקכה: "הטרוד יעקב ישראל מכונה יעב"ץ ס"ט, לא נקרא מעולם יעקב עמדין (כאשר עשה מכ"ת אדרעס על גבי האגרת, כמו שהרגיל התועב שר"י בפי הבריות), ידוע שאינני מבני עמדין לא נולד בה ולא מצפה לראותה, אך מבקש טובתה ותועלתה, כמאז ומקדם בהיותי רובץ תחת משאה, ככה גם עתה אני שוקד על תקנתה" (שאלת יעבץ, חלק ב, אלטונא תקל, סי' כד, דף כח ע"ב).

לפי זה אין מקום לפענח את הנוטריקון המובא בסדור יעב"ץ אי"ע – אמר יעקב עמדין, שעה שהמחבר עומד וצווח שזה לא שמו ולא זכרו! פשוט אפוא שהפענוח הנכון הוא: "אמר יעקב"⁸, ותו לא.

כה. למה נקרא שמו חזיר? שעתיד הקב"ה להחזירו לנו

עמ' 499–539.

הוספה: ר' אליהו הלוי איטינגא, כותב בספרו ברית הלוי, לובלין תה, אופן שיו, מצוה תקסג, דף עה ע"א: "אף שעשו הוא מיד החזקה, גבר שיידן, מכל מקום החלות להראות את גדלך ולקרבו בסוד חזיר, כדאיתא בספר קול בוכים שעתידהו [ש]תבא גם הקליפה בקדושה...".

כו. הנ"ל

עמ' 536: מאידך, יש מחברים, בני הדורות האחרונים, שטעו וסברו, שמדרש זה מצוי לפנינו, בעוד שברור שהם לא ראו את המדרש...

וקדם לו במכשול זה ר' פינחס אליהו בר' מאיר מווילנא [תקכה–תקפא], הכותב: – – – ולזה כיון מאן דאמר, במדרש תנחומא, עתיד חזיר ליטהר (ספר הברית...).

על דבריו אלה של ר' פינחס אליהו מווילנא, כבר העיר ר' מנחם מענדיל לאנדוי מזנין, בהמגיד, שנה שלישית, ג אדר–שני תריט, חוברת 10, עמ' 38: "ואנכי בדקתי אחריו ויגעתי ולא מצאתי".

כו. מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת

עמ' 562–563: נראה, שהעתיק מספר התשב"ץ, כפי שנהגו אחרים, כמו ר' גדליה אבן–יחיא [רעה?–שמח?], הכותב: "... ואומר הר"ש בר צמח בתשובותיו, סימן ו!...".

ליד הציון סימן ו, רשום סימן קריאה, לומר שזו טעות.

אבל אין כאן טעות, רק שבימיו של ר' גדליה אבן–יחיא, בעל שלשלת הקבלה, לא נדפס עדיין ספר התשב"ץ – שכן ספרו נדפס בשנת שמז, והתשב"ץ נדפס לראשונה, כעבור כמאה וחמשים שנה, בשנת תצח – והוא ציין לפי ספר התשב"ץ בת"י, אשר סדר סימניו אינם תואמים את הסדר שלפנינו.

⁸ כפי שפוענח לנכון בסידור בית יעקב, לבוב תרסד, דף רו ע"א, ומשם בסדור היעב"ץ מהדורת אשכול, ירושלים תשנ"ג, כרך ראשון, עמ' תתקיח.

וכמה פעמים נוספות מעתיק ר' גדליה בשלשלתו מתוך ספר התשב"ץ סימן ו, והדברים נמצאים לפנינו בחלק א סימן עב⁹.

מכל זה נראה שאין כאן טעות, כי הכפלת טעות אחת לפחות חמש פעמים – לא מסתברת.

בח. הנ"ל

עמ' 565: ובתשובות הרא"ש (שאלות ותשובות להרב רבנו אשר ז"ל...) שנדפסו בשנים שסז-שסח, בויניציאה, נדפסו שני פסקים בעניני נקור, מר' יעקב סוראזינה (החותם: יעקב בכמ"ר יוזיפא שוריזינה כה"ץ [כהן צדק?] איש קשטילאץ)...

הציב סימן שאלה אחרי הפענוח כהן צדק, לומר: אינני בטוח בפענוח זה. וטעם הספק: בדרך כלל כותבים כ"ץ לכהן צדק, לא כה"ץ.

ולי ברור שהפענוח כהן צדק נכון, וזאת ידענו ממה שר' יעקב סוראזינה הביא – שתיים עשרה שנה לפני כן – לדפוס את ספרו קטן-הכמות סדר הנקור, בויניציאה שנת שנה, ושם כתוב אודותיו בשער הספר: "הר"ר יעקב סוראזינה כ"ץ יצ"ו".

גם בהסכמת רבני ויניציאה נקרא: "הר"ר יעקב שוריזינה כ"ץ יצ"ו".

שוב בהקדמת המחבר פתח את דבריו: "אמר הצעיר יעקב בכמ"ר יוסף סוראזינה כ"ץ ז"ל".

ואם עדיין נותר ספק אודות "כהונתו" של ר' יעקב סוראזינה, יש להביא את דברי ר' יהודה אריה ממודינה, אשר שר עליו בראש הספר: "שכל טוב הן, אל עושיהן, עיני כהן... אביר יעקב, הדין יקוב, יישיר עקוב..." [ההדגשות במקור].

כז. מעשה בקדוש לבנה

עמ' 631: כתוב בספר מעשים טובים, לר' אלעזר שנקל, פאדגורזע תרס, סימן ב: מעשה קידוש לבנה, מה שאירע בק"ק קראקא בשנת תכט, מה שסיפר האלוף החסיד והצדיק מו"ה משה מייזלש זצ"ל. הובא בספר היקר אור חודש על ברכת הנהנין,

9 אציין לפי דפי שלשלת הקבלה דפו"ר, ויניציאה שמו:

דף מ ע"ב: "ונראה בספר תשובות דהר"ש בר צמח סימן ו' שזה הוא [רבינו תם] בן בתו של רש"י".
דף מג ע"א (הוא מה שמביא רש"א): "ואומר הר"ש בר צמח בתשובותיו סימן ו', שמעתי שהרמב"ם ראה בהשגות שהשיג הראב"ד עליו ואמר מימי לא נצחני אלא בעל מלאכה אחת, כך שמעתי אבל לא ראיתי כתוב בן בשום מקום, עכ"ל".

דף מח ע"א: "וגם ראיתי בש"ת בר צמח סימן ו' אומר שהרמב"ם היה נמצא בימי אבן עזרא".

דף נב ע"א: "ותמהתי כשראיתי בש"ת של הר"ש בר צמח סימן ו' האומר שרבינו יעקב בן בתו של רש"י היה נמצא בימי נ' עזרא".

דף נה ע"ב: "וראיתי בש"ת של הר"ש בר צמח סימן ו' שהרמב"ן היה מבני בניו של רב יצחק ברבי ראובן אלברצלוני".
וכולם נמצאים לפנינו בחלק א סימן עב.

רק פעם אחת מביא ר' גדליה מדברי התשב"ץ בסימן אחר – לפנינו נמצא בחלק א סימן טו – ומכל מקום צויין בשלשלת הקבלה ל"סימן ו", כפעם בפעם. הדברים נמצאים בדף מ ע"ב: "הרב הנשיא ר' יהודה בר' ברזיל ברצלוני, וזהו הרב אלברצלוני המוזכר בפוסקים. והיה חכם גדול וחבר ספר בדיני נשים נקרא ספר יחוס בשר, ובדיני מועד נקרא ספר העתים, וספר תקון שטרות, וחבר חבור גדול במחלוקת הגאונים ותשובתם. וזהו הרב אלברצלוני המוזכר בספר (העמוד) [העטור] וארחות חיים. זה תמצא בש"ת של הרשב"ץ סימן ו'".

אלא שבשלשלת הקבלה כת"י גינצבורג 652 דף 67 ע"א מסיים: "כל זה תמצא בש"ת של הר"ש בר צמח". ללא כל סימן!

מהרב... מו"ה חיים באכנר זצלה"ה, מק"ק קראקא...

אמנם שנקל העתיק את המעשה מתוך ספר אור חדש, לר' חיים בוכנר, אמשטרדם תלא, דף נ ע"ג. אך הוסיף לו כותרת: מה שארע בק"ק קראקא בשנת תכט! וזו לא ידענו מנין לו.

באמת, לא זו בלבד שלא נדע מנין לו לר' אלעזר שנקל פרטים אלו, אלא שבהכרח בדויים הם מלבו, וכפי שאוכיח:

סיפור זה מקורו באור חדש, שם כתב מחברו ר' חיים בוכנר ששמע כן "ממ"ו ש"ב האלוף החסיד מהור"ר משה מייזלש זצ"ל ה"ה, מק"ק מקראקא".

וידענו שר' משה מייזלש מקראקא, נפטר בין השנים ת-תג, שכן בנו ר' מנחם נחום, מדפיס בקראקא, מזכירו מן שנת תג ואילך (בשער ששה סדרי משנה דפוס קראקא תג, וספרים רבים אחרים) בברכת המתים.

לפי זה, איך יספר ר' משה מייזלש לר' חיים בוכנר, לפני שנת תג, סיפור שקרה בשנת תכט?!

ל. הנ"ל

עמ' 634: ובספר דבר יום ביומו (ברכת הלבנה, דף יז ע"ב): והמתפלספים מצאו כאן בקעה, שהנסיין אינו כן, ורבים שמתו אף שקדשו החדש. ולא ראיתי עוד תירוץ מספיק על זה...

יש לציין לספר רב ייבי, דפוס אוסטרעהא תקסח, חידושי תהלים, קפיטל יט, בפסוק פקודי יי ישרים, דף מו ע"ג: "כמו שאיתא בספר פועל גבורות על הא שאמרו מי שקיים מצות קדוש לבנה מובטח לו שלא ימות באותו חודש, והנה ראינו שאינו כך, הוא בשביל שאינו מקיים מצות קדוש לבנה בכוונה הראוי לקדוש לבנה, וכתוב שם כוונות השייכים לקדוש לבנה".
הספר פועל גבורות אינו ידוע לי.

לא. נוטריקונים: נביו

עמ' 683: נביו. נפשו בחייו יברך ויודך (תהלים מט יט)?

ר' אשר בן חיים מעיר מנתשון כותב בהקדמת ספר הפרדס (ניו-יורק תשדמ, עמ' ז): והנני אשר בן חיים נבי"ו, מעיר מנתשון...

...ושמא אין כאן נוטריקון כלל אלא שם משפחתו וכנויו הוא!

דברי רש"א, שאין כאן אלא כינוי, מאד מסתברים. בכל זאת, מצד האפשרות שמדובר בנוטריקון, אני מציע פענוח נוסף: נפשו בטוב ילין וינח! וזו ברכת המתים לאביו ר' חיים.

מצוי מאד סגנון ברכת המתים: נב"ת = נפשו בטוב תלין. ונמצאת גם הברכה: נפשו בטוב תלין ותנח. ועל דרך זה יתכן גם: נפשו בטוב ילין וינח, כאמור.

כך גם מצויה הברכה נביא = נפשו בטוב ילין אמן (ראה: ר' נפתלי יעקב הכהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, כרך ז, מערכת נ, אות ח, עמ' רג)¹⁰.

ל.ב. נוטריקונים – פענוחים מוטעים

עמ' 688: **בהב.** פוענה: בית הכנסת. והפענוח הנכון: בית הכסא!
בשו"ת אבן הראשה, לר' אליהו קלצקין, סימן ט, העיר על דברי הגמרא במסכת
עבודה זרה לח ע"א: שופתת אשה קדרה... עד שתבוא מבית המרחץ או מבית
הכנסת, למה הקדים דבר בזיון לבית הכנסת?

והעיר ר' שלמה פריידעש, בתורה מציון, שנה ט, חוברת ג (תרסד), דף לא ע"ב: אפשר
לומר, דנתהוה ט"ס בגמרא בדפוס מראשי תבות. שהיה כתוב [מ]בה"כ, והיינו מבית
הכסא, והדפיסו בטעות מבית הכנסת...

שש שנים לפני שיצא לאור הקובץ **תורה מציון**, הוציא ר' נחמן כהנא מספינקא את ספרו
ארחות חיים על שו"ע או"ח, בסיגעט **תרנח**. וספח לו קונטרסו של ר' אליהו דוד
רבינוביץ-תאומים ה"אדר"ת, **עובר אורח**. שם בסי' קג, סעיף יד, דף קצב ע"ג, העיר כבר
בקצרה: "ובבבלי ע"ז ל"ח ע"ב, עד שתבא מבית המרחץ או מבית הכנסת. צריך לומר מבית
הכסא"¹¹.

אמנם, באמת השערה יפה היא, לומר שנתחלף בית הכסא בבית הכנסת ע"י פענוח מוטעה.
בכל זה, אין לכנותה **פענוח נכון**, טרם הבדיקה בגירסת כתבי היד וראשונים במסכת עבודה
זרה שם.

ואכן, בדיקה כזו מוכיחה שהגירסא הנכונה היא: מבית המרחץ או **מן השוק**¹²! ואנחנו לא
נדע כיצד הפך **מן השוק** ל**מבית הכנסת**, אבל בטח לא באמצעות **מבית הכסא**.

ל.ג. הנ"ל

עמ' 693: **ברשל.** פוענה: בר' שלמה לוריא. והפענוח הנכון: ברית שלום!

רש"א מביא שר' יחיאל היילפרין בעל סדר הדורות השתמש בנוטריקון **ברשל**, אשר
פענוחו הנכון הוא **ברית שלום**, והכונה לספרו של ר' פינחס מוולאדווי שנדפס בפפד"מ **תעח**,
ובטעות הבין החיד"א ב**ברכי יוסף** שהכונה ל**מהרש"ל**! וכן הבין ר' חיים קנולר בספרו **דבר יום
ביומו**.

עד כאן תמצית דברי רש"א.

הוספה¹³:

בהביאו את הפסוק נפשו בחייו יברך ויודך, הפך את הנפש מנקבה לזכר (אף שפשוט הפסוק בתהלים אינו כן).
וכן מביא רש"א, להלן ערך נוטריקונים - פענוחים מוטעים, תת-כותרת: ינבט, עמ' 705: צ"ל **ינבע**, ולפענוח: ינוח נפשו
בגן עדן.

11 כן העיר ה"אדר"ת גם ב**טוב ירושלים** לירושלמי שביעית דף נד.

12 כן הוא במסכת עבודה זרה לגירסת כתבי היד: מינכן 95, ביהמ"ל 15, פאריז 1337. ובדקדוקי סופרים לע"ז
שם אות צ מציון ררנ"ג רבינוביץ שכן גם גירסת בעל הלכות גדולות, הרי"ף, ראב"ן, המנהיג, הרשב"א, הרא"ש
והאגודה. ויש להוסיף: נמוקי יוסף בע"ז שם.

13 במכתבי מיום יג כסלו **תשסז**, כתבתי לרש"א ההערה על החיד"א ועל דבר יום ביומו הנ"ל. אף הוספתי
לו: "טעות זו חזרה ונשנית בימינו: בספר שערי המועדים - ליובאוויטש, ירושלים תשנה, לחג השבועות, עמ' שצב
הערה 7, הובא: 'ראה סה"ד ב"א תתקכד בשם הרש"ל שלפי גמרא דידן...'. גם שם צריך לומר ברש"ל במקום הרש"ל!"
כמענה על מכתבי השיב לי רש"א, במכתבו מיום כב כסלו הבא, שכבר עמד על כך ורשם הדברים בגליון הסדר

ר' שלמה זאב גולינסקי כותב בספרו **זבח שלמה**, חלק ב, טבריה **תשכז**, לתענית כה א, עמ' סו: "ועיין בסדר הדורות שמביא בשם הרש"ל דכיון דר' אמי אמר עליו 'סוד ה' ליראיו', קראו אותו מרא דארעא דישראל".

ר' ישראל שציפאנסקי כותב בספרו **ארץ ישראל בספרות התשובות**, כרך שלישי, ירושלים **תשלט**, פרק יט, אות ג, הערה 3, עמ' תרד: "...אלעזר בני נחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילדת בשעתא דמוזני וכו', ועי' בסדר הדורות בערכו מש"כ בשם מהרש"ל".

באור יצהר – הגדה של פסח, בני-ברק **תשנז**, עמ' קפג: "ועיין בספר ערכי הכינויים מהרב סדר הדורות (מערכת ריח, כינוי שתיה) בשם רש"ל ביאור חכמינו ז"ל בעירובין...".

ר' מנשה קליין כתב בקובץ **פעמי יעקב**, גליון סא, בני-ברק ניסן **תשסו**, עמ' סג: "ולא נחלקו אלא אם שנה זו שמת בעצרת חלה עצרת בשבת או בחול, וכ"כ רש"ל ועי' סדר הדורות (אלף השלישי ערך דוד)".

ר' יוסף חיים אוהב-ציון, בספרו **יומא דעצרתא**, ירושלים **תשסט**, אשכבתיה דדוד, עמ' קנה, כותב: "והנה בסדר הדורות (ב"א תתקכ"ד) כתב בשם מהרש"ל דש"ס דילן לא פליג על הירושלמי, ואפשר דהיה עצרת שחל בשבת".

בכולם צ"ל: **ברש"ל**, והכונה ל**ברית שלום**, כאמור.

לד. הנ"ל

עמ' 699: **ובאא**. פוענח: ובהשגות אמר אברהם. והפענוח הנכון: **ובאבי אסף**!

בבית יוסף לחושן משפט, סימן קנו: וכתוב בהגהות: ובהשגות א"א נראה שדעתו נוטה כרב הונא... ואני בדקתי בהשגות, ולא מצאתי דבר זה.

אמנם כבר העיר הש"ך (ס"ק ג): טעה בזה, שהיה כתוב לפניו בא"א, והיה סבור שהוא ראשי תבות ובהשגות א"א – וליתא, אלא הוא ראשי תבות ובאבי אסף. וכן הוא להדיא בהגה מיי' ובמרדכי בשם אביאסף והביא בית יוסף גופיה לקמן. וכך הוא בהגהות מיימון [ע"ש פרק ו, הערה י].

תחילה יש להעיר, על ההעתקה הבלתי מדויקת של דברי הש"ך. כך הוא לשון הש"ך בדפו"ר, אמשטרדם **תכג** [מה שנשתנה מהעתקת רש"א – באותיות מודגשות]: "**וטעה, דהיה כתוב ובא"א**, והיה סבור שהוא ר"ת ובהשגות א"א, וליתא, אלא הוא ר"ת ובאבי אסף. וכן הוא להדיא **במרדכי והגה' מיימני** בשם **אבי אסף**, ומביאם ב"י גופיה לקמן, וכן הוא בדפוס **הגהו' מיימני החדשים**".

זה הערתי רק לשם דיוק.

ויותר יש להעיר בדברי הש"ך: לא הבית יוסף טעה בפענוח, רק במקור שהיה למראה עיניו

הדורות, ברכי יוסף, דבר יום ביומו, שבידו.

כעבור שנה וחצי, פרסמתי בקובץ **אור ישראל**, גליון נב, סיון **תשסח**, מאמר "על הסדר הדורות" מקורותיו ומהדורותיו (א), שם סי' יג, עמ' רטו, הערה 34, הערתי כן על ספרים נוספים: שו"ת **אפרקסתא דעניא**, חלק א, סימן קעו, אות א; ו**לקוט מעם לועז**, ספר שופטים, עמ' רמח, אות קיט; **מגדים חדשים**, חגיגה יז א.

כבר פוענח כן! במשנה תורה דפוס קושטא רסט, בו השתמש "מרן", כרך רביעי, דף קיג ע"א, הגנו קוראים בהגהות: ובהשגות א"א נראה...

לה. הנ"ל

עמ' 704: יבפ. פוענח: יהושע בן פרחיה. והפענוח הנכון: ישמעאל בן פאבי! בילקוט שמעוני, חוקת רמז תשס: אמרו: פעם אחת שאלו את הילל, באיזה לבוש הפרה נשרפת, אמר להם: בגדול. אמרו לו: אינה נשרפת אלא בלבן. אמר להם: אני ראיתי את יהושע בן פרחיה ששרפה בגדול. אמרו לו: אנו ראינו ששרפה בלבן – –

יש להשלים מתוך ילקוט שמעוני: "אמר להם אתם אומרים משמו ואני אומר משמו, מי יוכיח, אמרו לו לך לתורה, מי שרף פרה ראשונה, אמר להם אלעזר, אמרו לו וכי לובש אלעזר בגדי גדול בימי אביו, אמר להם אל תבוזו שכחה לאדם שאם מה שראו עיני שכחתי מה ששמעו אזני לא אשכח, מה ת"ל הכהן שהוא מכהן בבגדים".

מאמר זה המובא בילקוט שמעוני, מקורו בספרי זוטא, פרשת חקת, יט ג. רש"א מעתיק את דברי י"ל מימון, האומר שלא יתכן שהלל ראה את יהושע בן פרחיה, אשר כיהן כנשיא כמה דורות לפניו, וגם לא מצאנו שהיה כהן. לכן מעדיף להגיה: אני ראיתי את ישמעאל בן פאבי. שהיה כהן ידוע. ומשער, שהיה כתוב יב"פ, שפענוחו הנכון הוא ישמעאל בן פאבי, ופוענח בטעות יהושע בן פרחיה. ע"כ מביא רש"א ממימון. ושניהם לא הרגישו בורות ההגהה, אשר הרוח באה ועוקרתה.

הלל חי מאה ועשרים שנה (ע"פ ספרי, וזאת הברכה, פיסקא שנו). נולד סביבות ג'תרמח, ונפטר סביבות ג'תשסח (ע"פ שבת טו ע"א).

יהושע בן פרחיה שקדם לו, היה בתקופת החשמונאים, סביבות השנים ג'תרס–תרע¹⁴, ויש המאחרים עד אחר שנת ג'תש.

ישמעאל בן פאבי נתמנה לכהן גדול ע"י אגריפס המלך (ע"פ תולדות תנאים ואמוראים, ערך ישמעאל בן פאבי), הוא אגריפס השני אשר מלך משנת ג'תתי ואילך, זאת אומרת: סמוך לחורבן ממש.

אם כן, פשוט שהלל הכיר את יהושע בן פרחיה בצעירותו¹⁵, ולא הכיר את ישמעאל בן פאבי המאוחר לו!

ומה שכתב שלא מצאנו שהיה יהושע בן פרחיה כהן. אמת שלא מצאנו גילוי לזה ממקום

14 תאריך מדויק אין לקבוע, אחרי שזמנו שנוי במחלוקת, ונקטתי דעה בינונית. עיין סדר הדורות, ערך יהושע בן פרחיה; תולדות תנאים ואמוראים, ערך הנ"ל.

15 ומה שטען: "הלא מלבד זה יפלא: איך אפשר כי הלל תלמידם של שמעיה ואבטליון, יראה את ר' יהושע בן פרחיה, והלא הלל היה דור רביעי לו?" אמת, אמנם, שהלל היה דור רביעי ליהושע בן פרחיה, אבל לא נתמנה לנשיאות אלא בהיותו בן שמונים. ולפ"ז אין פלא אם ראה כמה נשיאים שכיחנו לפניו ולפני פניו.

נוסף, אבל גם כאן אין לפרש שיהושע בן פרחיה עצמו עשה הפרה בבגדי לבן, רק שהכהן שבימיו עשה הפרה על פי הוראתו של יהושע בן פרחיה הנשיא, בבגדי לבן! וכן כתבו התוספות בענין דומה, במסכת מנחות דף כא ע"ב, ד"ה שהכהנים: "...משמע דרבן יוחנן בן זכאי לא היה כהן. והא דתניא בסיפרי גבי פרה שאמר רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו מה שעשו ושרתו ידי שכחתי, לאו דהוא עצמו קאמר, אלא כלומר על פי הוראתו!"

לו. הנ"ל

עמ' 704: יט. פוענח: יוד טית (19). והפענח הנכון: ימים טובים!

כתב ר' גדליה אבן-יחיא בספרו שלשלת הקבלה, ירושלים תשכב, עמ' עט: ומר בר רב אשי העלוהו בני הישיבה לראש בהיותו בן ה שנים, לכבוד אביו, ויג שנה ישב על כסא אביו, ומת בן יט שנים.

וכבר העיר ר' יחיא'ל הלפרין: ראה [ר' גדליה אבן-יחיא] בדורות עולם [לראב"ד] שימיו [של מר בר רב אשי] היו י"ט [ימים טובים]. הבין, כי ימי חייו היו י"ט שנים, אם כן יצא לו מזה שבהכרח נעשה ר"י [ראש ישיבה] בן חמש שנים! (סדר הדורות, ערך טביומי, דף 159 ע"א).

אמנם, הערה נאה של בעל סדר הדורות. מכל מקום אין להאשים את ר' גדליה אבן-יחיא במסירת מידע מטעה משל-עצמו, שכן הסתמך על "דורות עולם" – הוא ספר הקבלה להראב"ד – דפוס ראשון, מנטובה רעד, ושם נדפס בטעות: וי"ט שנים היו ימיו!

לו. הנ"ל

עמ' 713: מומ. פוענח: מעשרים ומאה. והפענח הנכון: מעלה ומטה!

בסוף ספר מגיד תעלומה על מסכת ברכות, לרצ"א שפירא מדינוב, ירושלים חש"ד, בעמ' האחרון, נדפס מכתבו של ה'סבא קדישא' רש"א אלפנדרי על דבר החנוך של בני ובנות ישראל ברוח היהדות, הפותח: זאת מאתי... בהיותי בארץ מולדתי קושטא קאי כמו מ' (מו"מ) מעשרים ומאה שנה שהייתי מרביץ תורה בישראל...

מי חכם ויבן זאת?

אלא שרש"א אלפנדרי כתב: כמו מ' מו"מ שנה. כלומר: כמו ארבעים (מעלה ומטה, בערך) שנה. ובא המעתיק ופענח: מעשרים ומאה. היינו: בארבעים מתוך מאה ועשרים שנה!

יש להוסיף נופך:

ר' יוסף היילפרין ממנשסתר כתב בספרו מעדני יוסף, ירושלים תשסד, עמ' עח-עט: "בסוף ספר מגיד תעלומה מהרה"ק הבני יששכר נדפס מכתב מאת הסבא קדישא מהר"ש אלפאנדרי זצ"ל על דבר החנוך של ילדי ישראל. המכתב מתחיל בזה הלשון: ...ומה שכתב קושטא קאי כמו מ' (מו"מ), נראה שהסוגריים עשה המדפיס, ואין צריך לזה. ונראה לי שכיוון אל מה שאמרו במסכת ראש השנה (לא:): שכל שנותיו של ר' יוחנן בן זכאי מאה ועשרים שנה, מ' שנה עסק בפרקמטיא, מ' שנה למד, מ' שנה לימד... כנראה מכתב זה כתב סמוך לפטירתו".

את דבריו הוא מבסס על היסוד הנופל שרש"א אלפנדרי היה **בן מאה ועשרים** שנה במותו¹⁶. וכדי לחזק את דבריו, הוא מוסיף להעיד מה שבעצמו שמע מפי רש"א אלפנדרי: "כשהייתי אצל הסבא קדישא בבית קדשו בירושלים בימי הספירה שנת **תרפ"ח**, אמר לי: **ארבעים** שנה [הייתי] רב בקושטא, **ארבעים** שנה הייתי רב בארם צובה, ומשם לצפת, ובתחלת המלחמה לירושלים".

יש להעיר בדבריו:

א. ה"ביאור" שהעמיס בדברי רש"א אלפנדרי, בו הוא מחלק את שנות חייו לשלש תקופות בנות ארבעים שנה, אינו מתיישב על הלב כלל.

ב. עדותו שרש"א אלפנדרי שימש כרב בארם צובא למשך **ארבעים** שנה, לא מתאשרת ממקורות אחרים, ויש אומרים שימי שבתו בדמשק ארכו כארבע-חמש שנים בלבד, **תרנט-תרסג**, ומימיו לא שימש כרב בארם צובא.

ואכן בא הרב הבקי ר' יעקב חיים סופר, והעיר על דברי ר' יוסף היילפרין, במאמר "על ספרים סופרים", שנדפס בקובץ **מקבציאל**, גליון לד, ירושלים ניסן **תשסח**, אות ז, עמ' תקל-תקלא: "אכן צדקו דבריו שהסוגריים עשה המדפיס, אבל גם כאן לא ירד לדעת מהרש"א אלפנדרי ז"ל, ומה שכתוב 'מו"מ' הוא ראשי תיבות 'מעלה ומטה', שפירושו 'לערך' בלשון ושפת חכמי ספרד, וכאן הכוונה כמו ארבעים שנה מעלה ומטה היינו לערך ארבעים שנה, וזה ברור... וכזאת תמצא הרבה בדברי מהרש"א אלפנדרי ז"ל שמשתמש בלשון 'מעלה ומטה' והכוונה לערך... ובני אשכנז שאינם רגילים ויודעים שפת חכמי ספרד ניבם ושיחם ושימוש לשונם לא ידעו זאת...".

והמדפיס ז"ל שם בספר מגיד תעלומה, שאז לא ידע מהו ראשי תיבות **מו"מ** בלשון מהרש"א אלפנדרי פתר מעשרים ומאה שנה, וזה אינו כלל כנ"ל. וזכרני שלפני רבות בשנים קרוב לשלשים וחמש שנה מעלה מטה העירותי כן **לרשא"ם** [=לר' שלמה אליעזר מרגליות] ז"ל, ואכן **בשו"ת הסבא קדישא** ח"א יו"ד (סימן כ' דנ"ג ע"א) ששם חזרה ונדפסה תשובת מהרש"א אלפנדרי ז"ל הנ"ל, הדברים מתוקנים וכבר הדפיס כהוגן: כמו מ' שנה מעלה ומטה, עיין שם.

ומה שכתב הרד"ג הנ"ל שהסבא קדישא מהרש"א אלפנדרי ז"ל אמר לו שהיה רב בארם צובא ארבעים שנה, פורתא לא דק ד'ארם צובא' הכוונה לעיר התורה חלב היא אלפו, אבל מהרש"א אלפנדרי ז"ל מעולם לא שימש כרב בארם צובא היא חלב, וודאי הוא אמר לו ששימש כרב בדמשק, וזה ברור. ומה שאמר שהיה רב שם ארבעים שנה, צריך ביאור. ע"כ דברי ר' יעקב חיים סופר.

בשולי דבריו, יש להוסיף, שלא כפי שדימה ר' יוסף היילפרין ש"כנראה מכתב זה כתב סמוך לפטירתו" – בהיותו **בן מאה ועשרים** שנה (לדבריו), מתברר שמכתב זה נכתב לפחות עשר שנים לפני פטירתו (נפטר כב אייר **תרצ**).

המכתב נדפס כבר בשנת **תרפ**, בספר-קובץ **דרכה של תורה**, שיצא לאור בירושלים, עמ'

16 בידי מאמר מקיף, בו הבאתי מקורות נאמנים, לעומת שמועות, השערות וסיפורי בדים, בנוגע לשאלת אריכות ימיו של רש"א אלפנדרי, ותמצית הדברים: ימי חייו היו לערך מאה שנה, ולא עברו על מאה וארבע.

עג, תחת הכותרת: "קריאה מאת הגאון ס"ק מהרש"א אליפנדריי", ופותח: "זאת מאתי באתי אל האר"ש להגיד כי ישר כי מזה זמן רב בהיותי בארץ מולדתי קושטא קאי כמו מ' מעשרים ומאה שנה שהייתי מרביץ תורה בישראל, זכרתי ימים מקדם, מנהגם של ישראל תורה בסדר והנהגת תלמודי תורה...".

ולפי זה, לא דק רב היח"ס, במחכ"ת, בכותבו שר' שלמה אליעזר מרגליות פתח את הנוטריקון של מו"מ – מעשרים ומאה! מאחר שכבר בא נוסח זה בדפוס בשנת תרפ, אחת עשרה שנה לפני שנולד רשא"ם בשנת תרצא, והוא הוסיף רק את המוסגר "מו"מ".

אלא שאיני יודע אם הנוסח המתוקן בשו"ת הסבא קדישא, הוא על פי כתב היד המקורי, או שהסתמך רשא"ם על סברת רב היח"ס.

נשאר להעיר, על המודפס בראש התשובה שבשו"ת הסבא קדישא: "האגרת נתפרסמה בירחון תורני בירושלים בשנת תרפ"א". ונראה שהתכוון לספר דרכה של תורה הנ"ל, שאיננו ירחון ולא נדפס בשנת תרפא, רק בשנת תרפ.

לח. נוטריקונים של דרוש: אסמנים

עמ' 741–742.

אביא את דברי רש"א בקצרה, במקום להעתיק את לשונו עם כל הציטוטים: הוא מביא את דברי ר' שמשון מאוסטרופולי, שנדפסו כהוספה לגלגולי נשמות, פראג תמח, בהם מוזכר חכם בשם רב סימון בר אבא.

בהערה 1 מביא רש"א את הערת ר' ירוחם מאיר ליינער לגלגולי נשמות, מהדורת לובלין תרסח, הערה תשנב: כתב הגאון בעל סדר הדורות, בערך רבן גמליאל, אות ה, שלא נמצא בכל הש"ס רב סימון בר אבא.

שוב מביא רש"א את נוסחת ליקוטי שושנים, וניצוצי שמשון, בהן מוזכר בדברי ר"ש מאוסטרופולי – רב סימון סתם. ומסיים רש"א: "יש לצין, שבנוסח זה אין בר אבא, אלא רב סימון סתם. וסרה תמיהת בעל סדר הדורות (לעיל, הערה 1)".

מדבריו נראה שבעל סדר הדורות ראה את הנוסח שבגלגולי נשמות, אבל לא ראה נוסחת ליקוטי שושנים.

אבל הפעם לא עיין רש"א בספר סדר הדורות, רק הסתמך על הערת ר' ירוחם מאיר ליינער!

בסדר הדורות, קארלסרוא תקכט, ערך רבן גמליאל דיבנדה, דף פז ע"ב, הובא תחילה מתוך ליקוטי שושנים: "רבי סימון". ובתוך סוגריים הוסיף המחבר: "בר אבא, כ"כ בסוף ספר גלגולי נשמות". ואחר כך הביא את כל הענין מתוך ליקוטי שושנים.

הרי הבחין בהבדל שבין נוסח גלגולי נשמות לנוסח ליקוטי שושנים. ואף העיר אחר כך: "ומה שכתב בגלגולי נשמות ר' סימון בר אבא, לא נמצא בכל הש"ס ר' סימון בר אבא!"

הערתו היא רק על הנוסח שבגלגולי נשמות, לא על נוסחת ליקוטי שושנים שגורס "ר' סימון" סתם. ואם כן, נבצר ממני להבין, איך "סרה תמיהת בעל סדר הדורות" מעל הנוסח שבגלגולי נשמות, ע"י הבאת נוסחת ליקוטי שושנים (המובאת אף היא בסדר הדורות)? אתמחה!

למ. נומריקונים של דרוש: ארון

עמ' 745: וכתב ר' יהודה יודיל אפשטיין [נפ' תרמז]: ושמעתי בשם מופלג אחד ממניסק, ונדפס הדבר בשם חיד"א, דה"פ: תשעה וארו"ן, הוא ראשי תיבות ואחד רואה ואינו נראה – – עד כאן שמעתי. והוא פירוש נפלא, לפי חומר הנושא (מנחת יהודה לברכות שם, ווארשא תרלז, דף יג ע"ג).

גם ר' צבי מנחם פיניליש הסכים לפענוח החיד"א, אלא שאינו מפרשו על כביכול, על צירוף שכינה, אלא לענין אחר...

אותו מופלג אחד ממניסק, שהזכיר ר' יודיל עפשטיין, הוא ככל הנראה ר' זכריה ישעיה יולס, אשר כתב ככל החזיון הזה, במכתב לאביו אשר כתב בשנת תרג. ונדפס בספרו התורה והחכמה, ווילנא תרעג, לברכות מז ב, עמ' 6-7. אלא שהוא לא פירש את הנוטריקון כפי שמפרשו החיד"א, רק באופן שפירשו בן-דורו ר' צבי מנחם פיניליש הנ"ל.

מ. נומריקונים של דרוש: מלבד

עמ' 774: אמנם נוטריקון זה נדרש בלישנא אחרינא בידי ר' חיים בר' בצלאל: מלבד עולת הבוקר... נוטריקון מלוה לעני בשעת דחקו. מגיד, שמעלה עליו הכתוב כאלו הקריב עולה בזמנו (אגרת הטיול, חלק הרמז, אות מ).

בשנה בה נדפס ספר אגרת הטיול לראשונה בפראג, היא שנת שסה, נדפס בוויניציאה ספרו של ר' מרדכי הכהן מצפת, שפתי כהן. וגם שם, פרשת משפטים, פסוק ואם כסף תלוה, דף קטו ע"ד, נמצא כתוב: "אם כסף תלוה את עמי. יאמר אם יש כסף, כלומר אם נברא הכסף, הוא ללות את עמי, כי מצות הלואה למי שדחוקה לו השעה היא גדולה יותר מן הצדקה, לפי שזה נתבזה וזה לא נתבזה. ומצאתי סמך לדברי מלבד עולת הבוקר, מלבד ראשי תיבות מלוה לעני בשעת דוחקו, כאלו הקריב עולת הבוקר".

מא. נשתייר בקולמוס קימעא והעבירו על ראשו

עמ' 803: ולפניו כתב ר' יצחק עונקנירה, בספר איומה כנדגלות, קושטאנדינה שלז (דף יא ע"ב): משה... בזמן שהיה כותב התורה והגיע לוהאיש משה ענו, עשה מהו יוד וכתב והאיש משה עני. שלא להתגדל במעלת הענוה. ואותו הקמעא שנשאר מהו העבירו על ראשו בקולמוסו. ומשם נעשו לו קרני ההוד וקלסתר פנים.

הוספה: אף ר' נח ב"ר פסח מקראקא, כותב בספרו תולדות נח, קראקא שצד, לשמו"ר פרשה מז, דף קלד ע"ג: "נשתייר קמעא בקולמוס כו'. כד הוינא טליא ורכיב על כתיפו של אבא שמעתי שאותו שנשתייר בקולמוס הוא שמשא לא רצה ליכתוב על עצמו עניו וכתב עני, ומאותו קמעא שנשתייר הביא על ראשי [צ"ל: ראשו] ומשם נטל לקרני ההוד, ר"ל שאותו הזכות גרם לו לקרני ההוד".

הוסיף על זה ר' יחיאל היילפרין, בספרו ספר הליקוטים, ירושלים תשסו, כרך שני, ערך משה ודורו, סימן צו, עמ' תקב-תקג: "וזה סניגור וסיוע לדברי אדוני אבי מ"ו הרב החסיד שפירש דברי התרגום בפרשת שלח לך על פסוק ויקרא להושע [בן נון] יהושע, ופירש התרגום וכדי חמא ענותנותיה קרא יהושע. והגיד אדוני אבי יצ"ו שמשא חזי עניו דכתיב חסר הוסיף

אות זה ליהושע, עב"ל. וצ"ל שמדיו זה כתב היו"ד, דוק ודפח"ח".

מב. סנה – סיני

עמ' 805–807: בבאור נרבוני למורה הנבוכים, חלק א, סוף פרק סו: ומה שראיתי אני בעצמי מסכים לזה, אעירך עליו. דע, כי הר סיני העידו עליו, שהאבנים הנמצאים בו, יצוייר עליהם הסנה...

הוספה: ר' נתן נטע שפירא כותב בספרו **מגלה עמוקות על התורה**, פרשת שמות, על הפסוק וזה לך האות (מהדורת לובלין **תרס"א**, דף ע"א א): "**בפירוש קראקשו**!! (של) [על] מורה נבוכים איתא התם שעל אבנים המסבבין על הר סיני יש בהם צורת סנה, אם חוצבים כל אבן לחתיכות על כל חתיכה תמצא צורת אילן סנה".

אבל הדברים לא נמצאו בפירוש **קרשקש** למורה נבוכים, רק בפירושיהם של הנרבוני והאפודי, כפי שציין רש"א.

מג. עמוד אש על הקבר

עמ' 809: את דברי ר' פתחיה הראשונים העתיק, בשבשים, ר' גרשון הלוי יידלש, בספרו **גלילות ארץ ישראל**: – – – ובנו עליו בית המדרש גדול, בנין מהודר מאד, וכל העובר עליו נדר לצדקה ושמן למאור, כי יומם ולילה לא תכבה עליו השמן זית, כמו על קבר יחזקאל. ולפעמים, נראה בלילה על קברו עמודא דנורא, מקברו עד הרקיע. וקבר הלז נראה למרחוק עד ג' וד פרסאות (אגרת הקודש, אמשטרדם תקט; במהדורת ירושלים תרצה [צ"ל: תרצ"א], עמ' ז).

מגלילות ארץ ישראל העתיק ר' יחיאל הילפרין, בספרו סדר הדורות, ח"א (ימות עולם), שנת ג'שע, קארלסרוא תקכט, דף לו ע"ב, וכדרכו לא שמר על הלשון: – – – ובנו עליו בית המדרש גדול ויפה, ולפעמים נראה על קברו בלילה עמודי אש, ונראה קברו רחוק ג' או ד פרסאות.

אצטרך להביא את הביבליוגרפיה של ספר **גלילות ארץ ישראל**, לראות אם אכן לא שמר ר' יחיאל היילפרין על הלשון.

הספר נדפס בלובלין בשנת **שצ"ה**, ונשרף בעצת הכמרים בווארשא¹⁷. שוב נדפס, לפני שנת תק, עוד שלש פעמים (לפחות): **גלילות ארץ ישראל**, אמשטרדם תסה; בתוך **אלייר-לייב גשיכטי**, אמשטרדם תפג; **גלילות ארץ ישראל**, פיורדא תפד. ארבע מהדורות אלו, נדפסו בשפת המקור, אידיש. ושתי המהדורות שנדפסו באמשטרדם היו למראה עיני ר' יחיאל היילפרין.

הספר כולו תורגם לראשונה לשפת עבר, בערך בתקופת פטירתו של ר' יחיאל, ונדפס באמשטרדם תקט.

אם כן, אמת שלא שמר ר' יחיאל על הסגנון המקורי, שכן תירגם את הדברים משפה לשפה, אבל תרגומו מדויק להפליא!

17 כמ"ש ר' מנשה בן יוסף בן-ישראל בספרו **מקוה ישראל**, אמשטרדם תנח, פרק מא, דף מ ע"א.

זה לשון המקור (בדפוס אמשטרדם **תסה**, דף ז ע"א; בדפוס אמשטרדם **תפג**, דף קא ע"ג):
 "אונ' די יהודים האבן אויף אים גיבויאט איין שין גרוס בית המדרש, אונ' צו צייטן זיכט אן אויף
 זיין קבר פייאריגה זיילן בייא דר נאכט אונ' מן זיכט דאש קבר אויף ג אנדר ד מייל".
 הרי שתרגומו המלולי של ר' יחיאל היילפרין (צוטט לעיל) מתאים מאה אחוז עם נוסחת
 המקור, לעומת מהדורת אמשטרדם **תקט** שהוסיפה בתוכה נוספות!¹⁸

מד. שבת הגדול

עמ' 853–854: כיום מקובל לכנות את השבת הקודמת לחג הפסח בשם **שבת הגדול**...
 ומן הענין לציין, **שבכל שבת** אנו אומרים בברכה שלישית של ברכת המזון: רצה...
 במצות יום השביעי, השבת **הגדול והקדוש** הזה, כי יום זה גדול וקדוש הוא...
 מן הענין לספר על טעות שנוסבה עקב אי הידיעה שגם שבת סתם ("שבת בראשית") יכולה
 להקרא בשם **שבת גדול**, וכך נגרם שאיזה מחברים החליפו שבת סתם בשבת שלפני הפסח,
 והרבה דיו נשפך חינם:
 ר' צבי הירש חאטש ממקובלי העיר קראקא, ודרשן נודד במדינות פולין ואשכנז¹⁹, מחדש
 בספרו **שבתא דריגלא** (שהוא חלק מתוך ספרו **עטרת צבי**), פורדא **תנג**, דרוש לשבת הגדול,
 דף נב ע"א: "למה נקרא **שבת שלפני הפסח** שבת הגדול... ונראה לי נכון דגם קודם יציאת
 מצרים היה נקרא שבת הזה שבת הגדול, אף בימי אבות, ולכן עשה לבן משתה ליעקב בנשואי
 לאה, כתיב ויעש משתה, איתא **בכוונת אר"י** משתה בגימטריא **שב"ת גדול"ל**, וגם זה צריך
 ביאור, למה נתכוון יעקב בנשואיו להיות **דוקא בשבת הגדול**...".
 בהמשך הוא מבאר הענין באריכות, תוך כדי הבאת מקורות שונים לדבריו, והנה תמצית
 הדרוש: אדם הראשון נברא בשלשה עשר בניסן, ובו ביום חטא בעץ הדעת. למחרתו היה ערב
 הפסח שחל להיות בשבת, אבל לא היה ליום ההוא לילה, והיום התארך למשך שלשים ושש
 שעות. לכן נקראת השבת שלפני הפסח **שבת הגדול**.
 וכדי לתקן את חטאו של אדם הראשון, שעיקר החטא היתה החופזה, לכן המתין יעקב
 אבינו שבע שנים לפני שנשא את לאה אשתו, ונשאה דוקא בערב הפסח שחל להיות בשבת,
 לתקן באותו זמן, ע"י המתנתו, את החפזון הראשון.
 בעקבותיו כתב ר' יחיאל היילפרין בספרו **סדר הדורות**, קארלסרוא **תקכט**, שנת ב'קצט,
 דף טז ע"ב, לתמוה על דברי האומרים שכל השבטים נולדו לשבעה חדשים: "קשין הדברים

18 הערה דומה, הערתי בקובץ עץ חיים, גליון יא, ניסן תשע, עמ' שמב-שמג, על ר' ישראל דנדרוביץ שהאשים
 אף הוא את בעל סדר הדורות בהעתקה בלתי מדויקת מתוך גלילות ארץ ישראל, ומתברר שדייק גם דייק, עיי"ש.
 כן יש להעיר גם על ר' ישראל מאיר גבאי וסיעתו, שכתבו בספר **מקומות קדושים וקברי צדיקים בגליל**, ירושלים
תשע, כרך ב, מסעות וביבליוגרפיה, עמ' מז-מח, הערה 8: "[ספר גלילות ארץ ישראל] נדפס לראשונה באמשטרדם
 ה"א שצ"ה... יש לציין כי הנוסח הנזכר בסדר הדורות בשם גלילות ארץ ישראל אינו תואם את הנוסח הנדפס
 באמשטרדם".

דברים אלו אינם נכונים, שכן מתברר שבעל סדר הדורות תירגם בדייקנות את דברי הגלילות ארץ ישראל, מאידיש
 לשפת עבר. גם לא דייקו בכותבם שהספר נדפס לראשונה באמשטרדם, כי באמת נדפס לראשונה בלובלין, לא
 באמשטרדם!

19 נאחז בסבך השבתאות לדעת מחברים רבים, ראה לדוגמה: ר' אפרים אליקים מהלזאק, ספר **ריאיה**, אובן
 תקצז, דף כז ע"ב, הערה שניה.

לומר שנולדו לשבעה חדשים, רצה לומר אחר לידת ראובן שבעה חדשים נולד שמעון, וכן כולם, שהרי **נשואי יעקב ללאה היה בשבת הגדול** כדאיתא בילקוט ראובני²⁰ פרשת ויצא דף נ"ו ד', והטעם עיין בעטרת צבי דרש לשבת הגדול נ"ב, וראובן נולד מטיפה ראשונה (עיין זוהר ויחי [רלו א] עמוד תצ"ט, וברא"מ ויחי [מט ג] כחי וראשית אוני שמיעכה באצבע²¹, עיין שם), הרי נתעברה ממנו בניסן. ועיין לעיל [שנת ב'קצג] שכתבנו שנולד י"ד כסליו, הרי נולד לתשעה חדשים".

אבל האמת היא, שבדברי האר"י אין זכר לשבת שלפני הפסח! וכך הם דברי האר"י, בספר הכונות, ויניציאה שפ, דף מד ע"א: **"בערב שבת בכניסת כלה אז היה משתה לכן לנישואי לאה שנזדווג עמה יעקב ליל שבת, סימן לדבר משתה בגימטריא שבת גדול..."**.

גם בהמשך דבריו מובא רק שנזדווגו יעקב ולאה בליל שבת, ואילו **שבת הגדול** אינו מוזכר שם כלל!

אלא שהגימטריא של **משתה העולה כמנין שבת גדול**, היא אשר הטעתה את ר' צבי הירש חאטש, לחשוב שמדובר בשבת שלפני הפסח, בעוד שברור שהאר"י קרא את יום השבת הרגיל בשם **שבת גדול**, ולסבה ידועה: כי יום זה **גדול** וקדוש הוא!²²

גם אחד מרבני טראבלס, הוא ר' פרג'י נעים, הלך שולל אחרי טעותו של ר' צבי הירש, ואף הוסיף רמז לכך בספרו **מזמרת הארץ**, ליוורנו **תרלו**, פרשת תולדת, דף כ ע"ב: "זוה רמז בתיבת בני – בניסן²³ נישואי יעקב!"

ור' בנימין בישקא לאדזמאן, אחיו של "הגדול ממניסק", מביא דרוש שלם בענין זה, בספרו **שער בנימין**, תל-אביב תשסז, דרוש שביעי, ענף א, עמ' רמה.

ר' אברהם פאלאג'י, מביא את דברי ר' צבי הירש, בספרו **וימהר אברהם**, אזמיר תרמד, מערכת השין, אות קלח, דף קפד ע"ב.

מתוך **וימהר אברהם**, הובאו הדברים ע"י ר' שבתי ליפשיץ, בספרו **תפארת יעקב**, מונקאטש **תרעב**, פרשת ויצא, ד"ה מלא שבוע זאת, דף כ ע"ג.

מתוך **תפארת יעקב**, "כלי שלישי", הועתקו הדברים ע"י ר' יהושע פולאק, אחיו של בעל שם משמעון, ומיישב בזה למדא אין אומרים תחנון ביום יג ניסן מעיקר הדין. כך כתב בספרו

20 בשם "כונות אר"י דף מד ע"א", ובשם "כנפי יונה חלק ג' סימן ר"כ", ויש לתקן בציון השני: "כנפי יונה חלק ב' סימן י"ב".

21 כדברי רא"ם כתבו גם תוספות יבמות עו א ד"ה שלא. וראה: **תוספות השלם**, חלק ה, עמ' לח. יצוין שבשני המקומות שכתב הרא"ם בקטע ההוא "מיעכה באצבע", נשמטו הדברים בדפוס ווארשא תרכב (צולם בהוצאת וגשל), כך שהעיקר חסר מן הספר!

22 גם היעב"ץ העתיק את דברי האר"י בסידורו, בדברו על ערב שבת, ולא טעה לכתוב שמדובר בשבת שלפני הפסח. זה לשונו בסידור בית יעקב, מהדורת לבוב תרסד, חלק מוסף השבת, דף קמה ע"ב: "זה לשון כתבי אר"י (דע כי הוא מלא ט"ס) בע"ש בהכנסת כלה היה משתה נשואי לאה ויעקב שנזדווג עמה ליל שבת, סימן לדבר משת"ה גימטריא שב"ת גדול...".

בדפוסו הראשון של סידורו, דפוס אלטונא תקה-תקז, דף שלו ע"ב, נדפס: "זה לשון כאר"י...". במהדורות הבאות פוענח כאר"י - כתבי אר"י, ואינו אלא כונות אר"י!

ולא התכוון היעב"ץ לומר שכל כתבי האר"י מלאים ט"ס.

23 יש להעיר: אות ב יכולה כמו כן לשמש גם ליתר חדשי השנה: באייר, בסיון, בתמוז וכו', ולפי"ז איך מרומז בפסוק זה "ניסן", יותר משאר חדשי השנה? זולת אם כונתו שרובה של מלת בניסן נמצא במלת בני...

חשבי מחשבות, תל-אביב חש"ד (תשלה?), אות לח, עמ' פא: "ולענ"ד נראה שי"ג ניסן הוא יו"ט שלנו גם מטעם אחר, והיינו משום שהיה בו הנשואין של יעקב אבינו ע"ה, כי ראיתי בספר **תפא"י** בשם סה"ק **עטרת צבי** שהנשואין של יעקב אבינו ע"ה היה בערב פסח של שבת הגדול, וסמך לזה ויעש לבן משתה, בגימטריא שבת הגדול, עיי"ש. והנה קיי"ל אין כונסין בתולה לחופה בשבת ועיין אבה"ע סי' ס"ד, וצ"ל שהיה החופה וקידושין בערב שבת שהיה יום י"ג ניסן והמשתה שעשה לבן היה בלילה שלאחריו, היינו בשבת הגדול שחל בו ערב פסח".

בהמשך שם הכביר במלים, ובנה תלי תילים²⁴, ובמחילת כבודו, בטעות יסודו, אחרי הידיעה הברורה שאין כל מקור לנישואי יעקב בשבת הסמוכה לחג הפסח!

ומסיים: "הן אמת כי בסידורו של יעב"ץ במזמור לדוד הבו וכו' הביא רק שהנשואין של יעקב הי' **בערב שבת של שבת הגדול**, ולא הזכיר שהיה אז שבת הגדול ערב פסח, עיין שם, ולפי זה אין ראיה שהנשואין הי' בי"ג ניסן דוקא. אבל כיון שהמקור לזה הוא מכתבי האר"י ז"ל, בודאי **בעל עטרת צבי הוא יותר בר סמכא לנו בזה**...".

שתי טעויות טעה בזה:

א. היעב"ץ הוא החכם אשר לא נפתה אחר ההבל, והעתיק את דברי האר"י לאישורם, שנישואי יעקב ולאה התקיימו בערב שבת. ובא הוא וקרא והטה את דברי היעב"ץ לכיוון שבת שקודם הפסח.

ב. לא רצה לקבל את דעת היעב"ץ, לעומת דברי בעל עטרת צבי, כי פשוט היה בעיניו שהדברים יצאו מעטו של ר' **צבי הירש מזידיטשוב**, הידוע בספר בעל שם זהה - **עטרת צבי!** ולא ידע שהדברים הם פרי עטו של ר' צבי הירש חאטש בעל עטרת צבי!²⁵

מה. שה - זה

עמ' 859: אמנם **הראשון המתיחס ל'קרי' ו'כתיב'** שכאילו מצוי בפסוק זה, בלא להביא את ה'מדרש', הוא ר' יעקב פידאנקי בתוספת לקט שכחה ופאה שהוסיף

24 הוא נותן טעם למנהג בלתי מובן: "ומזה יצא לפענ"ד המנהג לשייר ממיני מרקחת של פורים על שבת הגדול, והיינו לעשות זכר לנשואי יעקב שהי' בשבת הגדול. ומה שמשיירין מן מרקחת של פורים, יש לומר משום שלפענ"ד הי' האירוסין של יעקב בפורים, כי בגמ' דמגילה דף י"ג על הפסוק ויגד יעקב לרחל וכו' אמר לה מיינסבית לי אמרה ליה אין וכו', ועיקר האירוסין היא בשאלה [=בשאלון] את פיה ואמרה הן כידוע. ובקרא כתיב וישב עמו חודש ימים, ואחר כך אמר ללבן אעבדך שבע שנים ברחל בתך, ובכלות השבע שנים עשו הנשואין, נמצא דמשעה שבה יעקב לבית לבן היו שבע שנים וחודש אחד. אמור מעתה אם הנשואין הי' בשבת הגדול, הי' האירוסין בפורים, כי מפורים עד שבת הגדול הוא חודש ימים. ולפי זה דעת לנבון נקל הטעם ממה שמשיירין ממרקחת של פורים על שבת הגדול, כי הוא מאירוסין לנשואין...".

25 ר' שלום הכהן ווייס מאוהל-ברוקלין, חידש אף הוא - בלי לראות את דברי ר' צבי הירש - שנישואי יעקב ולאה היו בשבת הסמוכה לפסח. כה כתב בספרו **כתנת תשבץ** על מדרש ילמדנו, ניו יורק **תשכד**, סימן כה, אות ב, עמ' פט-צ: "מבואר בכתבי האריז"ל שנישואי יעקב ללאה היה בליל שבת, עד כאן. ולא הביא מקור לזה, ויש להביא מקור... והיינו שבאותו הזמן דייקא שהיה אז גם כן ליל פסח כשברך יצחק ליעקב היה מההשגחה לשלם לו כמדתו, ואם כן מן השמים הוא כך ואין להתרעם עליה ודו"ק. ופלא שמצאתי כן מפורש בכנפי יונה ח"ב סי' י"ב, סימן לדבר **משתה גמטריא שבת גדול**".

יש להעיר: בתחלת דבריו הוא מביא את דברי האר"י, והבין מתוכם שהנשואין התקיימו בליל שבת. ושוב בהביאו את דברי הכנפי יונה, למד מהם שהיו בליל שבת הגדול. והאמת היא שדברי הרמ"ע בכנפי יונה אינם אלא העתקת דברי האר"י, וכשם שהאר"י לא התכוון לערב שבת הגדול, כך לא התכוון הרמ"ע לכך!

לפירוש על נביאים ראשונים, לר' יצחק אברבנאל, שנדפס בהמבורג תמוז.
 ר' יעקב פידאנקי אינו הראשון! כי כל דבריו הארוכים לקוחים מלה במלה מתוך ספרו של
 מי שקדם לו בכתשעים שנה, הוא ר' משה אלפלאס, הואיל משה, ויניציאה שנו, ספר בא גד,
 פרק ג, דפים קג-קד²⁶!
 ויש להדגיש, שר' יעקב פידאנקי לא גנב את הדברים מעם ר' משה אלפלאס, רק שכח
 להזכיר בהקדמתו את הספר הואיל משה בין יתר הספרים מהם העתיק ביאורים דרושיים
 (הזכיר שם ארבעה ספרים: צפנת פענח, דברי שלמה, ויקהל משה, כסף נבחר).
 וכך היה דרכו של ר' יעקב, שהעתיק דברים רבים מתוך ספרים שונים, בלי להזכיר את
 שמם, והסתפק במה שהעלה את זכר מקצתם על דל שפתיו בראש הספר.
 ויש להעיר גם: ר' יעקב פידאנקי, כמו קודמו ר' משה אלפלאס, לא הזכיר כלל "קרי וכתוב"
 של "שה - זה", והביא רק את המסורה המוטעית "ונשא זה"²⁷.
 ויתכן כי הראשון שהזכיר בפירוש ענין של "קרי וכתוב" בפסוק זה, הוא ר' חיים
 אבואלעפיא, בספרו עץ החיים, אומיר תפט, פרשת נח, דף ד ע"ב.

26 יצוין, שפירושו הרביעי של ר' משה אלפלאס, הובא כבר בספרו של ר' שלמה הלוי ב"ר יצחק הזקן, דברי
 שלמה, שנדפס בוויניציאה שנו - שנה אחת לפני שנדפס ספר הואיל משה - פרשת מטות, דף מא ע"ד.
 27 רש"א כותב שראה את דברי ר' יעקב פידאנקי בפירוש אברבנאל לנביאים ראשונים מהדורת ירושלים
 תשטו. יצוין, ששם נדפס בראש הדברים "ונשא זה", ואחר כך פעמים רבות "ונשא זה". ושם לכן חשב רש"א
 שהביא "קרי וכתוב", כי הזכיר את שתי המסורות. אבל במהדורה הראשונה של חידושי מהרי"ף [=חידושי ר' יעקב
 פידאנקי], שצורפה לפירוש אברבנאל לנביאים ראשונים דפוס המבורג תמוז, דף קא ע"ד, מובא כל פעם "ונשא זה"!